

Salih Hulusi Paşa (Kezrak) (1864-1939)

İstanbul'da doğdu. Babası İstanbul liman başkanı Dilaver Paşa'dır. Eğitimi sırasıyla Kuleli Askeri İdadisi, Harbiye Mektebi ve Harp Akademisi'nde tamamladı. 1888'de kurmay yüzbaşı oldu. 1891-1894 yılları arasında askeri eğitimini Almanya'da tamamladı. 1894'te Harp Akademisine öğretmen olarak tayin edildi.1897'de Osmanlı- Yunan Harbine katıldı. 1901'de Müşir Deli Fuad Paşa'nın kızıyla evlenmiş, kayınpederinin Padişah Abdülhamid'e muhalif olması sebebiyle Onunla birlikte kendisi de cezalandırılmış ve Diyarbakır'a sürgün edilmiştir. 1903-1908 yılları arasında sürgünde kaldıktan sonra, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi sonrasında İstanbul'a dönmüş ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ikinci reisliğine tayin edilmiştir. Bu görevinden sonra rütbesi Ferikliğe yükseltilmiş ve Edirne'de bulunan II. Ordu kumandanlığına atanmıştır.

Meşrutiyet yönetimine karşı tertiplenen 31 Mart olayını bastırmak için Selanik'ten yola çıkan Hareket ordusunu desteklemiştir. I. Dünya Savaşı öncesi kurulan Meşrutiyet Dönemi Hükümetlerinden Ahmet Tevfik Paşa (14 Nisan 1909-5 Mayıs 1909) ve Hüseyin Hilmi Paşa (5 Mayıs 1919-28 Aralık 1909) hükümetleri döneminde Harbiye, [İbrahim Hakki Paşa](#) Hükümeti (12 Ocak 1910-29 Eylül 1911) döneminde de Bahriye Nazırlığı görevlerinde bulunmuştur. Nazırlık görevinden ayrıldıktan sonra, 1911 yılında Ayan Meclisi üyeliğine atanmış, Gazi Ahmet Muhtar Paşa (22 Temmuz 1912-29 Ekim 1912) Hükümetinde Nafia ve Kıbrıslı Kâmil Paşa Hükümeti (29 Ekim 1912-23 Ocak 1913) döneminde de vekâleten Bahriye Nazırlığı görevlerinde bulunmuştur. 1911 yılında patlak veren Balkan Savaşı'nın sonucunda toplanan [Londra Konferansı](#)na delege olarak gönderilmiş, ancak o sırada İstanbul Hükümeti'nde değişiklik olmuş, Mahmut Şevket Paşa Hükümeti (23 Ocak 1913- 11 Haziran 1913) kurulmuş ve geri çağırılmıştır. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden itibaren savaşın bitimine kadar Ayan Meclisi üyeliği dışında herhangi bir görev almamıştır. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) imzalandığı sıralarda, eşinin tedavisi için İsviçre'dedir. Geri döndüğünde ülkede Mütareke dönemi ve Anadolu'da Millî Mücadele başlamıştı. Salih Hulusi Paşa bu süreçte; Damat Ferit Paşa (4 Mart 1919- 30 Eylül 1919) ve Ali Rıza Paşa Hükümetleri (2 Ekim 1919- 8 Mart 1920) dönemlerinde Bahriye Nazırlığı görevinde bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a gelmesi ile başlayan Millî Mücadele dönemi içerisinde gerçekleştirilen [Sivas Kongresi](#) (4/11 Eylül 1919) sonrasında Sadrazam Damat Ferit Paşa görevinden istifa etmiş ve 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur. Millî Mücadele açısından olumlu bir havanın estiği bu devrede, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Mustafa Kemal Paşa ile yüz yüze görüşülmesi gerektiğine dair görüşleri oluşmuştur. Sonuç olarak Ali Rıza Paşa, daha önceki hükümet döneminde Bahriye Nazırı olan Salih Hulusi Paşa'nın bu görevini devam ettirmiş ve Onu Mustafa Kemal Paşa ile görüşme yapmak üzere Amasya'ya göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta, Salih Paşa'yı Amasya'da büyük bir törenle karşıladıklarını ifade etmiştir. 20 Ekim 1919'da Salih Hulusi Paşa; Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami Beylerle görüşmüş, 22 Ekim'de de üçü açık ve imzalı, ikisi gizli olmak üzere beş protokol yapmıştır. Bu görüşmelerde [Heyet-i Temsiliye](#)'nin İstanbul'dan istediği özetle şu şartlar;

“İtilaf Devletleri ile yapılacak barışta sınırların tam bir anlayışla çizilmesi ve Türklerin yabancı devlet boyunduruğunda bırakılmaması. Müslüman olmayan unsurlara ayrıcalık tanınmaması. Yeni açılacak meclis için yapılacak seçimlerin serbestlik içinde yapılması. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, İstanbul Hükümetince ve Mebuslar Meclisi tarafından kabul edilmesi koşuluyla [Sivas Kongresi](#) kararlarının hükümet tarafından benimsenmesi. Mebuslar Meclisinin güvenlikte olmayan İstanbul'da toplanmasının uygun olamadığı” Salih Hulusi Paşa'ya iletilmiştir.

Paşa, kendisinin bu isteklere katıldığını ancak bu katılımın kendi şahsına ait olduğunu dolayısıyla kabine adına söz veremeyeceğini belirtmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Salih Hulusi Paşa'nın bu istekleri kabul ettirmede başarılı olamadığını ifade etmiştir.

Amasya görüşmelerinden sonra, İstanbul'da Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanması (12 Ocak 1920), Misak-ı Milli kararlarının alınması (28 Ocak 1920) ve Kamuoyunda paylaşılması (17 Şubat 1920) sonrasında İtilaf Devletleri'nin baskıları artmıştır. İtilaf Devletleri, Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşaları suçlamış ve istifalarını istemişlerdir. Hükümet ise bu suçlamalara karşı kendisini savunmuş ve istifa etmemek için bu paşaları görevden aldığını belirtmesine rağmen baskılardan kurtulamamıştır. 8 Mart 1920'de Ali Rıza Paşa Hükümeti istifa etmiştir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Osmanlı'da hükümet buhranları başlamış ve 30 Ekim 1918'den, Salih Hulusi Paşa'nın sadrazam olmasına kadar geçen sadece 11 ay içinde dokuz kabine değişikliği yaşanmıştır. Ali Rıza Paşa'nın istifasından sonra başlayan yeni Hükümet bunalımı sürecinde Mebusan Meclisi Başkanı Celaleddin Arif Bey, Padişahla yapmış olduğu görüşmede, Mebusuna gelen telgraflarda, Damat Ferit Paşa'nın çok şikâyet edildiğini ve tekrar sadarete getirilirse memlekette vahim hadiselerin olabileceği yönünde uyarmıştır. Padişah'ta aynı düşüncede olduğu için sadaret makamı görevini Tevfik Paşa'ya vermek istemiş, ancak Paşa sağlık durumunu ileri sürerek bu görevi kabul etmemiştir. Bu durum üzerine Padişah Vahdettin, Ali Rıza Paşa çizgisinden devam etmek gerektiğini düşünen Salih Hulusi Paşa'yı Sadarete davet etmiş ve görevi ona vermiştir. Salih Paşa ilk etapta bu görevi kabul etmek istememiştir. Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat (Türkgeldi) Bey, Paşaya, bu görevi kabul etmediği takdirde Sadarete yeniden Damat Ferit Paşa'nın getirileceğini ve sonuçların felaket olacağını söyleyerek onu ikna etmiştir. Böylece Salih Hulusi Paşa vezirlik ve müşirlik rütbesi ile yükseltilerek 8 Mart 1920'de Hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Padişah Vahdettin, Salih Hulusi Paşa'ya kabineye hiçbir mebus almamasını ve seçtiği kişileri de önceden Saray'a bildirmesini tembih etmiştir. Salih Hulusi Paşa, bu müdahaleden hoşnut olmamakla birlikte hiçbir mebusa görev vermemiş, ancak kabinesine alacağı kişileri Saray'a bildirmemiştir. Salih Hulusi Paşa, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikada bu kadar sıkışık ve kötü durumda olduğu bu dönemde kurulacak hükümetin çok uzun ömürlü olmayacağını tahmin etmektedir. Ayrıca Anadolu'da devam eden Milli Mücadele hareketine karşı da olumlu bir yaklaşımı olduğundan, gazetelere vermiş olduğu demeçlerde, hükümete alınacak diğer nazırları yansız ve bağımsız kişilerden seçeceğini, dolayısıyla, hükümetin Mebusan dışında bir kabine olacağını, bu şekilde kabinenin ülkedeki çeşitli milli müesseselere karşı kuvvetli ve devamlı olmasını temenni ettiğini belirtmiştir. Rauf Bey, Salih Hulusi Paşa Hükümetinin kurulduğunu Ankara'ya bildirmiş ve Paşa'nın iyi niyetli olmasına rağmen Saray'ın bu kabineyi Damat Ferit Paşa'ya zaman kazandırmak için kurdurduğunu bildirmiştir. Salih Hulusi Paşa Kabinesi şu isimlerden oluşmuştur. Sadrazam: Salih Hulusi Paşa, Hariciye Nazırı: Safa Bey, Harbiye Nazırı: Mustafa Fevzi Paşa, Şura-yı Devlet Riyaseti: Vekâleten Ayandan Abdurrahman Şeref Efendi, Dâhiliye Nazırı: Hazım Bey, Adliye Nazırı: Şura-yı Devlet İkinci Reisi Celal Bey, Maliye Nazırı: Vekâleten Ayandan Tevfik Bey, Nafia Nazırı: Ayandan Tevfik Bey, Ticaret ve Ziraat Nazırı: Defter-i Hakani Emini Ziya Bey, Maarif Nazırı: Ayandan Abdurrahman Şeref Efendi, Evkaf Nazırı: Eski Şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi, Şeyhülislam: Haydarizade İbrahim Efendi, Bahriye Nazırı: Vekâleten Ayandan Ferik Salih Hulusi Paşa.

Salih Hulusi Paşa'nı padişahın isteği ile Meclis dışından isimlerle Hükümet kurması İtilaf Devletlerini teskin etmemiş ve Son Osmanlı Meclisi'nde alınan Misak-ı Milli kararları ile Akbaş Cephaneliği baskınından sonra İstanbul'u resmen işgal etmeleri planından vazgeçmemişlerdir. İstanbul'da bulunan temsilcileri aracılığı ile hükümete baskılarını devam ettirmişler ve üst üste verdikleri notalarla Meclisin sevilen isimlerinin görevden uzaklaştırılmasını ve Mustafa Kemal

Paşa'nın tutuklanıp Anadolu hareketini bitirmelerini istemişlerdir. Aynı zamanda bir taraftan İtilaf Devletleri, diğer taraftan da birtakım çevreler, Damat Ferit Paşa'nın tekrar sadarete gelmesi için uğraşmaktaydılar. Bu bağlamda Mebusan Meclisi'nde bulunan Misak-ı Milliye inanan mebuslara yönelik baskılar da artmıştı. Dönemin özellikle Millî Mücadele aleyhtarı İstanbul gazeteleri de Damat Ferit Paşa'nın Saraya çağrıldığını, kendisine Sadrazam olması yönünde teklif yapıldığını, Paşa'nın dostları ile görüşmeler yaptığını yazıyordu. Bu durum Damat Ferit Paşa tehlikesinin devam ettiği ve Salih Paşa Hükümeti'nin uzun sürmeyeceğini bir işareti idi. Tüm bu gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa tarafından takip ediliyor ve Paşa İstanbul'daki Hükümeti'ni kontrol altında tutabilmek için yanlış politikalarını doğrudan doğruya ya da meclisteki liderler vasıtasıyla düzeltmeye çalışıyordu. Aslında Salih Hulusi Paşa, Ali Rıza Paşa Hükümeti esnasında Amasya'daki yaptığı temaslardan sonra, [Heyet-i Temsiliye](#) ile ilişkileri sıcak tutmaya taraftardı. Daha Ali Rıza Paşa Hükümeti iş başındayken Anadolu'ya gidecek olan Nasiha heyetlerinde görev alan Doktor Rıza Nur'a "Sonunda nasıl olsa düşeceğiz; bu şüphesiz. Lakin biz ne kadar daha kalırsak memleket için o kadar hayırlıdır... Sizin gitmeniz bizim kalmamızı bir müddet daha devam ettirecektir. Bu suretle Padişah'ı, İngilizleri bir müddet daha oyalarız. Gördüğümüz akıbet biraz daha gecikir. O esnada belki umulmadık bir hayır yetişebilir. Kim bilir..." diyerek bu yöndeki düşüncelerini aktarmıştır.

İtilaf Devletlerinin, başta Anadolu hareketinin durdurulması ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının tutuklanması yönündeki üst üste verdiği notalardan da anlaşılacağı gibi hükümet ne yaparsa yapsın İtilaf Devletlerini ikna edemeyecekti. Bir taraftan İtilaf Devletlerinin bu tutumları, diğer taraftan İstanbul gazetelerinin hükümeti ve Anadolu hareketini yıpratıcı faaliyetleri Salih Paşa ile Padişahı daha çok endişelendirmekteydi. Padişah Vahdettin başta İstanbul'un işgal edilebileceği ihtimali ile içlerinde Rauf Bey'in de olduğu bir mebus heyetinin kendisini ziyaret etmesini istemiş, ancak bu görüşme gerçekleşmemiştir. Sonuç olarak İtilaf devletleri, Rum ve Ermenilerin Müslümanlar tarafından katledileceği yalanını yaymaya başlamış ve Salih Paşa Hükümetine 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal edeceklerine dair notayı vermişlerdir. Bu notada özetle, *güya "milli" denilen birçok yerde, özellikle de Adana Vilayetinde meydana gelen hadiselerden dolayı mesuliyetinde şüphe olmayan bu hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının Osmanlı Hükümeti ile hiçbir münasebeti olmadığından ilanı ve bu hareketin kınanması gerektiğini bildirmişlerdir. Notada, eğer bu hareket devam ederse Osmanlı Devleti ile anlaşma şartlarının ağırlaşacağı ve daha önceki iyi niyetlerin kaldırılacağı bildirilerek, bu işgalin sulh şartları kabul ve icra mevkiine konuluncaya kadar devam edeceği bildirmişlerdir. Bu nota üzerine hemen kabineyi toplayan Salih Paşa, değerlendirme yaptıktan sonra Saraya giderek Padişah bilgi vermiştir. Öğleden sonra Kabinede yapmış olduğu toplantıda istifa etmesinin en doğru olduğu kararını açıklamıştır. Ancak Kabinede olan Dahiliye Nazırı ve bazı mebuslar bu kararın mücadeleden kaçmak olduğunu söyleyerek istifanın doğru olmadığını ifade etmişlerdir. İstifadan vazgeçen Salih Hulusi Paşa, İtilaf Devletlerinin verdikleri notaya 18 Mart günü cevap vermiştir. Buna göre, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgal etmeleri için bir neden olmadığını, zira güvenliklerini sağlamak için şehirde, kendilerinin yeterli miktarda askerleri olduğunu belirtmiştir. Anadolu hareketinin ise haksız yere yapılan Yunan işgali ve mezalimi ile Ermenistan ve Pontus Devletlerinin kurulacağı yönündeki söylentilerden kaynaklandığını belirtmiştir.* Salih Hulusi Paşa istifa etmedikçe, Damat Ferit Paşa'nın sadrazam olarak atanması imkânsızdı. Bundan dolayı İtilaf Devletleri, Padişah ve Hükümet üzerine olan baskılarını daha da artmışlardır. Aynı zamanda Mebusan Meclisi'nde de çok sayıda Mebusu tutuklamaya ve sürgün etmeye başlamışlardı. Kaçabilenler Anadolu'ya geçmeye başlamışlardı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un resmen işgal edilmesinin hemen ardından yayınlamış olduğu bildiride artık İstanbul ile ilişkilerin koptuğunu ve Milleti temsilen bağımsız yeni Meclisin kurulma hazırlıklarını başlattığını bildirmiştir. Anadolu ile birlikte hareket etmek isteyen Salih Hulusi Paşa, mebuslardan oluşan bir heyeti Ankara'ya göndermiştir. Ancak tüm çabalar Salih Hulusi Paşa Hükümetinin*

devam etmesini sağlayamamış, İtilaf Devletlerinin baskıları daha da yoğunlaşmıştır. Sonuç olarak Padişah Salih Paşa Hükümetinin durumu değerlendirerek henüz O istifa etmemişken, Tevfik Paşa 'dan yeni Hükümeti kurmasını istemiştir. Ancak Tevfik Paşa yine reddedince, 24 Mart 1920'de Damat Ferit Paşa'yı yeni Hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Bu gelişmeler üzerine daha fazla direnemeyen Salih Hulusi Paşa, 4 Nisan 1920'de istifa etmiştir. Sadaret süresi sadece 28 gün süren Salih Paşa hükümetinin çekilmesi ile birlikte Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde başlayan ve yaklaşık altı ay süren İstanbul- Anadolu yakınlaşması da sona ermiştir. Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından, hakkında tahkikat başlatılmış, rütbesi ferikliğe indirilmiştir.

Salih Hulusi Paşa, Damat Ferit Paşa Hükümetinin de 16 Ekim 1920'de istifasından sonra, Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti'nin (21 Ekim 1920) kurulması ile Bahriye Nazırlığı görevine getirilmiştir. Ahmet İzzet Paşa'nın da bu hükümette Dâhiliye Vekaletine getirilmesi yeniden İstanbul- Anadolu ilişkilerinin başlaması olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Salih Hulusi Paşa'da bu görevi sırasında 5 Aralık 1920'de Ankara Hükümeti ile Bilecik Görüşmesi 'ne katılan heyetin içinde yer almıştır. Ancak yapılan görüşmelerde İstanbul heyeti ile Mustafa Kemal Paşa arasında uzlaşma sağlanmamakla beraber Salih Paşa ve diğer İstanbul Hükümeti temsilcileri Bilecik'ten Ankara'ya götürülerek misafirlik süreleri uzatılmıştır. Salih Paşa, İstanbul'a döndükten sonra resmi bir görev almayacağını yazılı olarak taahhüt etmesinden sonra 18 Mart 1921'de İstanbul'a dönmüştür. Salih Hulusi Paşa, basına verdiği beyanlarda, kendilerine verilen görevi yerine getiremedikleri gerekçesi ile İstanbul Hükümeti'ndeki görevinden istifa ederek Ankara'da verdiği sözü yerine getirmiştir. Ancak Salih Hulusi Paşa 12 Haziran 1921'de Tevfik Paşa kabinesine yeniden Bahriye Nezaretine tayin edilmiştir. Salih Hulusi Paşa'nın verdiği söze rağmen İstanbul Hükümeti'nde görev alması Mustafa Kemal Paşa'ya göre Millî Mücadele başarılarının İstanbul'a mal edilmesi çabasıdır. Bu sebepten dolayı Salih Hulusi Paşa'yı eleştirmiştir. Salih Hulusi Paşa, Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasından sonra siyasetten çekilmiştir. Siyasî görevinin yanında 1915-1917 yılları arasında Fenerbahçe başkanlığı da yapan Paşa, [Soyadı Kanunu](#) çıkarıldıktan sonra Kezrak soy ismini almıştır. 1939'da İstanbul'da hayata veda etmiştir.

Bengül SALMAN BOLAT

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Resmî Belgeler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Fon Kodu, İ.. UDİUT, 9-93, H.17.06.1338.

Kitaplar

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele II (Son Meşrutiyet 1919-1920)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.

ATATÜRK, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

BUÇUKCU, Öner, **II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hükümetleri ve Osmanlı Dış Politikası (1908-1913)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.

CEBESOY, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2010.

GEREDE, Hüsrev, **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, Haz. Sami Önal, 4. Basım, Literatür Yayınları, İstanbul 2003.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Cilt I ve II, Yapı kredi yayınları, İstanbul 2008.

NUR, Rıza, **Cumhuriyet Öncesinin Perde Arkası (1908-1920)**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010.

ORBAY, Rauf, **Rauf Orbay'ın Hatıraları 1914-1945**, Temel Yayınları, İstanbul 2005.

SUNATA, İsmail Hakkı, **İstanbul İşgal Altında**, İş Bankası yayınları, İstanbul 2006.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt II, İstanbul 1991.

TEPEYRAN, Ebubekir Hazım, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Görüp İştiklerim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

YILDIZ, Yılmaz, **Salih Hulusi (Kezrak) Paşa'nın Hayatı (1964-1939)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1990.

Makaleler

BOZASLAN, Neslihan Bolat, "Yirmi Sekiz Günlük İktidar, Salih Paşa Hükümeti (8 Mart 1920- 4 Nisan 1920)", **Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, C 16, S 1, 2017, s.129-135.

Ansiklopediler

AYIŞIĞI, Metin, "Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükümetleri ile Kuvâ-yı Milliye Arasındaki Münasebetler", **Türkler**, 15. Cilt, Ankara 2002, s.700-716.

GÖVSA, İbrahim Alaettin, **Meşhur Adamlar**, 4. Cilt, İstanbul 1933.

PAKALIN, Mehmet Zeki, "Sicil-i Osmani Zeyli", **Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi**, XVI. Cilt, Ankara 2008, s.105-113.

"Salih Hulusi Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, 36. Cilt Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009, s.39-41.

Tarih Ansiklopedisi, VIII. Cilt, Ankara 2002.

29/03/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/salih-hulusi-pasa-kezrak-1864-1939/?pdf=3390> adresinden erişilmiştir